

se topili v svetlobi. Obstali smo pred zatvornico, kjer se je predmestna mladina ob deveti uri zvečer kopala pod ozarjenim nebom. Mirno je pristala ladja ob bregu, odkoder so vodile zlate steze tja do zahajajočega solnca.

Tedaj je pristopila Mirjam in želela, da jo spremim.

(Dalje prihodnjič.)

ŠTEFAN ZWEIG

F E R E N Č A K M I R K O

I

Ni dolgo, kar je obhajal v tistem baročnem mestecu Salzburgu sredi mogočnih planin svojo petdesetletnico mož, ki je med vsemi, ki danes ustvarjajo na literarnem polju, eden najpopularnejših in najintenzivnejših. (Ne samo v svoji nadarjenosti in bistrovidnosti, temveč tudi v hotenju in vitalnosti.) V Štefanu Zweigu je tiha, toda neprestano obnavljajoča in oplajajoča energija, ki danes ustvarja in gradi na stavbi evropskega duhovnega občestva. Tipično zanj kakor za vso avstrijsko pesniško generacijo osemdesetih let je vehementen tempo in v vsa področja segajoča aktivnost.

S časopisnimi članki posega v sedanjost, gradi ciklus esejev, ustanovil je Bibliotheco mundi in jo sam izdaja, preplavlja veliko založbo z idejami, potuje, predava in je z vso duhovno Evropo v stalni in produktivni zvezi. Zbira dragocene avtobiografije in jih gradi v kompozicijo, odkriva nove pesnike ter zalaga njih dela, poleg vsega tega pa ustvarja zbirke novel, pripovednih spisov, dram, legend in lirskih pesnitev.

Pri opazovanju tega ustvarjajočega življenjskega tempa nam zastaja dih. Toda Zweigu samemu nikdar. Njegova preudarna ekonomija pri razdelitvi dela in občudovanja vredna sposobnost koncentracije in izrabe časa vodijo njegov resnično ustvarjajoči duh do realnega dela.

Štefan Zweig se je rodil 28. novembra 1881. na Dunaju. Njegov študij so bila potovanja. Prištevajo ga v krog pisateljev, kakor so Bahr, Schnitzler, Hofmannsthal, Beer-Hofmann, Altenberg in Rilke, kar pa ni povsem umestno. Zweig se giblje v povsem drugem območju, čeprav morda ni izostal vpliv teh mož. Kajti vse njegovo bitje se razširja v daljo, v široki svet, v novo domovino poleg svoje dunajske. Ako govorimo pri Bahru o dobrem Evropecu, je Štefan Zweig svetovljan v najširšem pomenu besede, napolnjen z najglobljim gonom hrepenenja po

neomejeni širini, oduševljen po neskončno svetlem nebu sveta, pevec sproščene blaženosti večnega popotnika. Zanimivo je, kako mi v nekem pismu izraža svoje svetovljanstvo. „Vedno mi je bila čast, ako so moja dela izšla v jezikih, čigar literatura je še mlada — namenoma ne rečem ‚pri malih narodih‘, ker pri resnični evropski miselnosti ni majhnih in ne velikih narodov, ni nadrejenosti in ne podrejenosti, temveč obstajajo le jeziki, ki pomenijo razne oblike, da izražajo eno in isto bistveno.“

II

Zweigovo ustvarjanje ostro ločimo v dva dela, mejnik med obema je svetovna vojna. Pranagon njegovega bitja, da se klanja veličini ustvarjajočega, da nesebično ljubi umetnino in umetnika, da obožuje vse ustvarjajoče, je vzbudil v njem gon samostojnega ustvarjanja. Vrh tega je živel v okolju bogate umetnostno ustvarjajoče dobe, ki je vzbudila sozvočje v mladi, dovzetni duši. Arthur Schnitzler, Hofmannsthal, Bahr, Altenberg, dunajski Diogenes, so tedaj najaktivneje ustvarjali, prinesli so iz stare kulture nov način gledanja in prikazovanja (Wiener Nerven-kunst). Tudi slikarstvo tedanje Avstrije je prodrlo v zvezo z ustvarjajočo umetnostjo Francije, Švedske, Italije itd. Johanna Straussa čarobna glasba je še igrala k valčku in tudi mladi Gustav Mahler, ki je s svojim umetniškim fanatizmom alarmiral ves svet nase, je bil tu.

Prav zgodaj je pričel Zweig s pisanjem. Šestnajstletnik že objavlja svoje pesmi v listu „Die Gesellschaft“. Z devetnajstim letom pa že izda zbirko liričnih pesmi „Silberne Saiten“ (1901.). Obenem pa je prevajal kar križem tuje avtorje. Toda vsa njegova kipeča narava, vsa strem-ljenja in čuvstva, ki so valovala v njem, so se sprostila v potovanjih. Bil je v Ameriki, Indiji, Japonski, Kitajski, Italiji, Španiji in vedno znova v Parizu, Londonu, Berlinu in Belgiji. In to je bila zanj šola, ki mu je razširila obzorje ter izkristalizirala značaj.

Iz te dobe datirata drami: „Tersites“, v kateri je prikazal tragedijo bojazljivca, in „Das Haus am Meer“ ter zbirka novel „Das erste Erlebnis“, ki je že posrečena umetnina, ki jo je lahko deset let pozneje uvrstil v življenjsko globoko čuteči krog novel „Die Kette“.

Novo razdobje v njegovem življenju je povzročilo srečanje s flam-skim pesnikom Verhaerenom, čigar dela je prevajal že v dobi studija. Iskreno prijateljstvo ga je vezalo s tem velikim človekom. V življenje še vedno uživajoče ustvarjajočega, ki je poln ljubezni služil duhovnemu občestvu narodov, je tresčila vojna, ki je razdelila njegovo življenje. Vojna, ki ni raztrgala samo duhovnosti, ampak tudi življenje in je iz-

tirila vsakogar, tudi Zweigu ni prizanesla. Prijatelja, ki ga je oboževal, je potegnil sugestivni val militarizma za sabo, da je bruhal na svoje prijatelje najhujše psovke sovraštva, jeze in prekletstva. Zweigu je bil to najhujši udarec. Izgubil je vero v življenje in bati se je bilo, da ga bo strlo blazno ponašanje Verhaerenovo. Toda najčistejša duša Evrope, Romain Rolland, mu je podal v tem brezupu desnico in mu vлил nove vere v življenje. V tej uničujoči brezupnosti je silno trpel. Zakričal je proti vojni. V grozi te dobe se mu je zdel svet blaznica, narodi pa zaslepljene mase norcev in morilcev, duh pa povsem izgubljen. — Toda čudno: baš vojna, ki jo je tako grozno občutil in proti kateri se je vzpel kakor ranjen tiger, je bila ona, ki je stvorila kontinuiteto njegovega življenja in ga privedla do jasnega spoznanja svojega jaza. Našel je samega sebe in prišel do njemu lastnega spoznanja, da je možno odpuščati le grehe, storjene v strasti, ker nihče ne živi in ne pozna svojega življenja in ne ve, če ne bo v usodni uri pretrgal vse vezi konvencionalnosti in sledil vabečim, najtajnejšim in najnevarnejšim nagonom svoje krvi. Ta doba ga je prerodila v prekonacionalnega jasnogledega umetnika in antimoralista. Zdrobila je tudi lahkoto njegovega predvojnega ustvarjanja in brezskrbnost življenja, zamajala je najgloblje korenine njegove človeške in pesniške notranjosti. Slučajno ustvarjanje v razpoloženju se spremeni v strastno, toda preudarno oblikovanje. Tako je nastala med leti 1915. do 1917. dramatska pesnitev „Jeremias“. V njej je izrazil svoj stud, svoj upor in jezo proti vojni. Naposled se mu je posrečilo, da je odložil vojaško suknjo in se umaknil v Švico. Tu sta skupno z Romainom Rollandom delovala za idejo človečanstva, panhumanizma in Panevrope. Evropa pa je bila razbita, eksistence uničene. Kaj sedaj?! Sam pravi: „Moj svet je porušen. Znova vse pozidati? To je zahtevalo težke samopreizkušnje, odločne življenjske bilance. Kaj je izgubljeno? Kaj je ostalo?“ Umaknil se je iz vrveža, v gorski, idilični Salzburg in se oženil. Tu sedaj neumorno ustvarja in tvori središče današnje duhovne Evrope. Vedno bolj vraščajo njegova dela v dušo Evrope. Jasno to dokazuje dejstvo, da so celo Rusi, ki povsem odklanjajo zapadno kulturo, prevedli vsa Zweigova dela (1927.) z uvodnikom Maksima Gorkega.

III

Ako pregledam vsa Zweigova dela in njegovo življenje kot tako, se mi zdi, da je že v mladosti spoznal svoje zmožnosti, jim potegnil meje ter si določil smoter in misijo, v kateri sedaj stopa po jasno zasnovanem načrtu. V vseh njegovih delih se očituje neizmerna sila volje, ki pa je

gradila skrajno organski. Vsa stremljenja, vsa čustva, strasti, ki so vzvalovila v njem, je podal kot človek in ne kot „literat“.

Prvo delo njegovega umirjenega ustvarjanja je dramska pesnitev „Jeremias“. V njej je zakričal proti vojni. Rezek krik je švignil v blazno Evropo, prorokba uničenja, grozen memento vsem krvi pijanim vrto-glavcem, obsodba vseh lahkovernih, lahkomišljenih dobičkaželjnih koristolovcev. — Brez pomoči in razumevanja stoji zasramovani božji norec Jeremias med Bogom, videč pogin, in zaslepljenim ljudstvom, ki se je zaletelo v vojno. V začetku oznanjevalec razdejanja Jeruzalema, na koncu tolažnik znova vstajajočega mesta neumrljive, večne dušne domovine.

Že leta 1911. so igrali „Das Haus am Meer“, ki je prav tako izraz njegovega človečanstva. Trodejska besedna simfonija z motivom iz „Spletkarstva in ljubezni“, ki prikazuje ostudno trgovanje s človeškim blagom ob priliki mobilizacije in konča z melodijo, ki izzveni v ogorčenosti in jezi ter se preliva v rezkih efektih zunanje in notranje napetosti.

Sem spada še novela „Der Zwang“. Psihična studija o duševni borbi človeka, ki je preklel vojno in njene grozote, ki pa omahuje med tajno silo militarizma in domovine ter večnim zakonom človečanstva. Šele v zadnjem hipu se zave in ostane nevtralen v službi človečanske ideje.

Važnejše je še delo „Legende eines Lebens“, za katero je črpal vire iz življenja Richarda Wagnerja in Friedricha Hebela. Toda vsa ta dela po „Jeremiju“ so le stranski trakti njegovega ustvarjanja.

Dva velikanska kroga del si je začrtal za bodočnost. Prvi krog, „Die Baumeister der Welt“, so pesniško esejistična dela, ki skušajo oblikovati tipologijo duhov. Drugi krog je zbirka novel „Die Kette“, v njih oblikuje tipologijo čuvstev, strasti in časa.

V esejističnih delih postavlja duhovne stebre, ki nosijo stavbo evropske kulture ter kažejo odločujoče komponente, ki so oblikovale duhovno življenje našega sveta.

Prvi del iz kroga „Die Baumeister der Welt“, „Drei Meister“ (1919.), je posvečen trem velikanom: Balzacu, Dickensu in Dostojevskemu. Prikazal jih je kot epske svetovne oblikovalce, enciklopedistične genije, univerzalne umetnike, katerih dela gredo v širino in v globino, ki grade poleg že obstoječega, resničnega sveta, svoj lastni kozmos, svoj svet s svojimi tipi, z lastnimi gravitacijskimi zakoni in z lastnim zvezdnatim nebom. Najbolje in najgloblje podaja Dostojevskega, ker mu je po vitalnosti in globini čuvstev najsorodnejši in najbližji.

Pri podajanju drugega dela „Der Kampf mit dem Dämon“, kjer prikazuje Hölderlina, Kleista in Nietzscheja, je njegovo razkritje ele-

mentarno in nedosegljivo. Čiste žrtve temnega poslanstva strmoglavijo v blaznosti ali samomoru v prepad, kot sli iz neskončnega v neskončno.

Zweigu je entuziazem simbol precenjevanja v smislu večje pravičnosti važnejše, kakor navidezna absolutna pravičnost sama. Doumel je, da je sposobnost strastnega vdajanja in občudovanja najjačje in odločujoče. Veselje in strast hoče širiti. Prav isti duh veje iz esejev, kakor iz novelističnih umetnin.

Sledi tretji del esejev, v katerih je preoblikoval avtobiografije Casanove, Stendhala in Tolstega. (V načrtu pa je delo o Goetheju in Shakespeareju. — Njegovo biografsko delo o Jožefu Fouchéju, „tipologija političnega človeka“, izide v kratkem v slovenščini.)

Zweigova esejistična dela so najpomembnejša, ker so poslanci, ki širijo vest o grajenju duhovnega občestva Evrope. Obe knjigi o Emilu Verhaerenu in Romainu Rollandu sta prva glasnika te blagovesti.

Med tem ko sili njegova esejistična stavba v višino, grebe v svojih novelističnih delih v globine, do temeljev življenja, išče elementov, gonilnih kali in razumljivo prikaže grozeča človeška pračuvstva, ki so jih obrzdali z vzgojo ali zasuli in ki udarijo pri nekaterih uničujoče, pri drugih osvobodilno in rešilno na dan. Samo one ure so mu resnično doživete, v katerih se bitje, ne oziraje se na konvencionalnosti, vda animalnemu pračuvstvu in uživa v slasti sproščenosti ter posluša le svojo naravo in se pogreza v njeno brezno z vsem življenjskim in smrtnim strahom. Srednje poti ne priznava, temveč le opojnosti duha in vriskanje sproščenega življenja s svojimi ekstazami in katastrofami. Spoznal je vrednost življenja; ko je iskal človeka, je našel lažno civilizacijo, toda pri tem iskanju je našel samega sebe v odkritosti in strasti. Glavno mu je sproščanje človeškega v sebi, priznavanje slabosti vsem brez farizejske samohvale. Drugim bi bilo tako oproščanje lahko usodno, tudi umetniku, toda zanj ni, ker je vzraslo iz dobrote, usmiljenja in razumevanja. Prirojeni takt in nežnost pa sta zanesljiv regulativ njegovi duhovni revolucionarnosti.

Omeniti je treba, da je S. Freudova psihoanaliza vplivala na Zweigovo ustvarjanje. Pomagala mu je spoznavati valovanje podzavesti, s silo potlačenih motivov, ki o priliki udarijo z elementarno silo na dan. Vendar pa ji Zweig ni podlegel, kakor marsikdo. V njegovih novelah čutimo vedno le njega, njegov duh, njegov življenjski ritem in tempo.

Trije deli cikla „Die Kette“ so izšli.

V prvem, „Erstes Erlebnis“, prikazuje prebujenje otroka ob prvi mrzlici ljubezni, njegovo dvojno življenje v sladkem strahu prvega mraka in slovo od čistega, hladnega detinskega raja.

V ospredju drugega in tretjega dela so sile podzavesti, zmede čuvstev, izbruhi strasti, ki podirajo vse plotove konvencionalnosti. Življenje je tajna. Krasna je usoda v spojitvi krvi in duha, duha in krvi. („Wir sind nicht, solange wir uns bewahren.“)

V „Amoku“ (1923.) se je včutil v najtajnejše globine čuvstev ljudi. Vsi slede svojim pragonom, opojnosti svojih čuvstev, slepi za vse zapreke in gluhi za vse opomine, drvé kakor obsedeni usodi naproti, ki jo je povzročil hipni izbruh potlačene podzavesti. Toda ne karakteristika, ne vsebinsko očrtovanje ne moreta podati resnično včutenega eruptivnega izbruha čuvstev ter ritma in melodijoznosti jezika.

Med tem ko drve ljudje v Amoku naravnost smotru naproti, vodi osebe v „Verwirrung der Gefühle“ (1928.) tajna sila, ki jih podjarmi, da se povsem odtujijo lastnemu jazu, ne zavedajoč se svoje blodnosti in zmedenosti čuvstev ter jih poziva po krivenčasti poti usojenemu cilju v naročje. Vsakogar zagrabi šumenje tega življenjskega slapa, ga potegne za seboj, da se često sam najde v njem.

Poleg teh ciklov je napisal še nekatere novele in legende. „Rachel rechtet mit Gott“ je vedro in solnčno čtivo. Toda najlepša med vsemi legendami, morda najlepše sploh, kar je Štefan Zweig ustvaril, so „Die Augen des ewigen Bruders“. V tej zbirki pripoveduje o življenju Virate, ki ga je narod dičil s štirimi čednostmi, o čemer pa ni pisano v kronikah vladarjev, ne v knjigah modrih, čigar spomin pa so ljudje pozabili. Govori o Virati, najčistejšem vseh ljudi. Bil je vojskovodja, toda odložil je meč, ker je v noči nevede ubil svojega upornega brata. Nič več noče moriti, ker vidi v slehernem človeku svojega brata oči. Odpove se časti najvišjega sodnika, ko je spoznal grozo temnice in doumel, da nima nihče pravice, posegati v usodo drugega. Zato odide v samoto, toda tudi tu se čuti krivega, ker so mu sledili možje, da bi po njem živeli, doma pa jim je v pomanjkanju ginila družina. Tedaj je spoznal, da ga nobeno dejanje, ne odtegotanje delu ne obvaruje krivde, da je celo v svetem brezdelju krivda.

„Sedemkrat sem grešil, ker sem se odtegnil življenju in živel samo svojemu telesu.“ In ker je vsako delo pred Bogom enako, je prevzel najnižjo službo „čuvarja psov“ na dvoru. Zdaj so visoko čislana, češčenega više od kralja samega, vsi pozabili. Le psi so ga zvesto ljubili in žalostno tulili, ko so Virato zagrebli na smetišču med sužnji in hlapci — nihče se več ne spominja onega, ki je slovel po štirih čednostih. Krasna je. Zadnja modrost. Toda nevarna je, slabič naj ne grebe v njej, ker vodi h kvietizmu. Samo oni lahko gredo po isti poti, ki so kakor Zweig prišli do spoznanja, da so vsa egoistična dejanja v bistvu nezmisljena, brez-

plodna, in da ima vrednost le razumevanje, odpuščanje in življenje bratovske ljubezni za srečo in blagor človeškega občestva. To je najdragocenejši biser v obširnem krogu njegovih del.

Mojster v besedi, zagovornik vsega življenja, prerok duše je dosegel svoj smoter. Iz vsega njegovega ustvarjanja pa se zrcali, da bosta oba velika kroga zgradila stopnišče iz podtalnega življenja v duhovno ter se bosta združila na vrhu stavbe v enotno zrcalo človečanske psihologije. Oba začetna loka bosta stvorila lasten življenjski krog, ki nam bo pokazal Štefana Zweiga kot človeka, kar mu je bilo vedno najvišji ideal.

JUBILEJNE MEDITACIJE

J O S I P V I D M A R

Nemo contra deum nisi deus ipse.

(„*Dichtung und Wahrheit*“: Motto IV. dela.)

V človeški spoznavni nagon je vsajena neka skoraj protislovna dvo- smernost, ki ustvarja možnost, da se lahko tudi v miselnih sestavih poleg vse veličasti izražata mikavnost in skrita žlahtnost človeškega duha. Kajti misel, ki neprestano razširjajoč svoje obzorje stremi po vseobsežnosti, je hkratu podrejena ideji enote ali neprestanemu prizadevanju, spraviti vso mnogoštevilnost in mnogovrstnost opazovanih stvari in pojavov v enoten sestav. Zato mora biti previdna in pogumna, pozorna in kritična, velikopotezna in do zadnjega rahločutna, če noče ostati ali ozka ali plitva, če noče delati stvarjem sile in če naj pogodi mejo med spoznanjem, ugibanjem in skrivnostjo. Ta zadnji čut za spoznavne odtenke je najredkejša dragocenost med misleci in je bil dan le takim izmed njih, ki so z ostrino misli združevali umetniško zastrtost, izvirajočo iz nekega posebnega spoštovanja do življenja, katero se ne dá uklepati v formule in okostenele oblike. Pri nobenem izmed njih pa ga nisem našel toliko in tako plemenitega kakor pri Platonu in pri Goetheju. Pri Goetheju mi je prišel najbolj do zavesti pri njegovem razpravljanju o demoniji, ki ga je vpletel v četrti del biografske „*Dichtung und Wahrheit*“ in v marsikak pogovor z Eckermannom in ki vsebuje kot najgloblje in najkočljivejše poglavje njegove miselnosti, kot sleme vse njegove spoznavne zgradbe, največ značilnosti njegovega brezprimerne duha.

Stvar, za katero mu gre pri tem razpravljanju, zadeva največje in najvažnejše strani človeškega življenja, zadeva skrivnost vse biti in osrednje vprašanje človeškega srca — vprašanje o dobrem in zlem, ki spada med nerazrešljive probleme našega umovanja. Goethe je taval od